

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(411.16:438)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-27-4>

Чекаленко Л.Д.

<https://orcid.org/0000-0002-2819-9424>

ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ (РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА)

Голокост, одна з найтрагічніших сторінок історії людства. Пам'ять про цей злочин не обмежується одним народом чи регіоном. Голокост залишив гіркий слід у суспільствах в усьому світу. У 2005 р. ООН проголосила 27 січня Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Важливість цієї дати в сучасному світі продовжує зростати. У цей день різні національні спільноти, представники держав, національних і міжнародних організацій вишановують пам'ять жертв Голокосту. Цей день – не лише роздуми про минуле. Це важливе застереження, яке має керувати нашими рішеннями нині, у світлі потужного гасла «Ніколи знову». У контексті геноциду звільнені в'язні концтабору Бухенвальд прийняли цей термін для вираження антифашистських настроїв.

Європейська модель пам'яті під гаслом «Ніколи знову» вишановує пам'ять кожного, хто боровся з нацизмом у Другій світовій війні. Перемога не приписується якомусь конкретному народові чи державі, вона стала можливою завдяки зусиллям антигітлерівської коаліції Об'єднаних Націй. Йдеться передусім про пам'ять і вишанування, а не святкові паради, адже війна – це не лише танки і гармати. Війна – це перш за все людські страждання й жертви.

Голокост – (השואה, «катастрофа») це не тільки історичне явище. У світлі останніх трагічних подій жорстокої війни Росії проти України, денацифікація українського народу російською владою у самому центрі Європи, – Голокост і нині, на жаль, є актуальним. Це трагічне минуле нагадує, наскільки є страшним фашизм, який не визнає людяність і цинічно відкидає права людини на життя.

Наскільки актуальною є тема Голокосту у сучасному європейському суспільстві, зокрема, у Польщі? Яке ставлення польського суспільства до подій Голокосту? Про це автор розповідає в даній статті.

Ключові слова: Голокост, пам'ять, Республіка Польща, розширення суспільства, актуальність.

В останні десятиліття спостерігається значне зростання обізнаності щодо історії Голокосту. Це зумовлено жорстокістю цієї історичної події та необхідністю пошуку морального підґрунтя протистояння цьому явищу, а також браком ідеологічних наративів у суспільстві. Нині Голокост асоціюється з моральним переконанням, яке нині виходить за межі національних кордонів і об'єднує Європу та решту світу. Водночас оцінка Голокосту може бути різною в різних країнах.

Особлива вага Голокосту полягає в тому, що він нагадує нам про небезпеку дегуманізації. Під час Голокосту нацисти вчиняли масові вбивства та насильство проти євреїв та інших народів. Дегуманізація – це знищення

людської гідності, прав і людяності, що відбувається в актах геноциду та ненависті. Нині про це свідчать Нюрнберзький і Берлінський нацистські закони під час Голокосту, за якими були скоєні акти легалізованої дискримінації. Нюрнберзькі расові закони — два расистські в першу чергу антиєврейські законодавчі акти – Закон про громадянина Рейху (нім. *Reichsbürgergesetz*) та Закон про охорону німецької крові і німецької честі (нім. *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*), проголошені з ініціативи Адольфа Гітлера 15 вересня 1935 р. на з'їзді Націонал-соціалістичної партії в Нюрнбергу, відповідно до таємної програми 1920 року та одногосно прийняті сесією рейхстагу, спеціально скликаної в Нюрнберзі з нагоди з'їзду партії. Початково Нюрнберзькі расові закони стосувалися тільки євреїв. Пізніше німецькі націонал-соціалісти поширили дію Нюрнберзьких расових законів на циган, темношкірих, слов'ян та представників деяких інших народів [1, р. 23-24; 2].

Російські війська в Україні здійснюють численні військові злочини, навмисно нападаючи на мирне населення, вбиваючи невинних людей, застосовуючи тортури та сексуальне насильство щодо жінок і дітей, виявляючи повну зневагу до людського життя. Глава литовської делегації в Парламентській асамблеї Ради Європи Е. Зінгеріс від імені жертв Голокосту вимагав покінчити зі штучною антинацистською лексикою російських окупантів, яка використовується для виправдання війни Росії проти України [3].

Це один з прикладів, який підкреслює небезпеку використання мови для виправдання насильства. Все це нагадує нам, що дегуманізація є складовою актів геноциду та насильства.

Необхідно визнати, що Голокост стосується не лише історії єврейського народу під час Другої світової війни, а й віддзеркалює вплив дегуманізації на сучасну спільноту. Це нагадування про те, що ми маємо бути пильними, коли стикаємось з упередженнями чи ненавистю, щоб болісне минуле не стало чийось майбутнім. Це означає розпізнавання та протистояння мові ненависті, дискримінації та насильству щодо людей.

Мета дослідження полягає у виявленні ставлення європейських суспільств, зокрема польського, до ганебного явища Голокосту. Виявлення порівняльних підходів до аналізу налаштованості різних груп суспільства, розкриття ширшого контексту взаємовідносин і окреслення специфіки польського досвіду під час нацистської окупації і сьогодні, багатоаспектному аналізу досвіду Голокосту в наративі його важливості для польського суспільства. Категорії свідків – злочинців – жертв, прийнятих у літературі на цю тему, не виявляють складності ситуації в окупованій Польщі та заважають розумінню динаміки подій і стосунків не лише між поляками та євреями, а й всередині окремих груп. Звідси виникла потреба в поглиблених і міждисциплінарних дослідженнях, які шукають відповіді на низку ключових питань і аналізують сприйняття

Голокосту, ставлення до нього та дії людей, інституцій і соціальних груп в окупованій Польщі.

Джерельна основа, яку використала авторка, складається з артефактів, досліджень, архівних документів тощо. Проаналізовані матеріали піддано джерелознавчому аналізу та критиці. Задля опису явищ, які нас цікавлять, використано широку методологію гуманітарних наук: не лише історичні категорії, а й антропологічні, етнологічні, соціологічні та психологічні.

Питанням Голокосту присвячено чимало наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном. Переважна частина з них носить описовий, оповідальний характер, і серед опублікованої літератури нами не знайдено саме аналізу психологічного та емоційного налаштування поляків щодо питань Голокосту і зокрема єврейського етносу. Відсутні також і соціологічні опитування з аналізу ставлення польського суспільства до порушених питань. Дивним вважаємо також і те, що відповідні соціологічні опитування взагалі не проводились як у післявоєнній Польщі, так і в теперішній час.

Відомий польський історик професор Ян Грабовський, який чимало років присвятив вивченню Голокосту, виступив з жорсткою критикою методів роботи Інституту національної пам'яті Польщі. Він зазначив, що Інститут національної пам'яті став «токсичною організацією», яка ставить завдання шукати хакерів і знищувати свою репутацію. На його думку, поляків вважають антисемітами, які некритично підходять до своєї історії. Під час зустрічі з французькими дослідниками на конференції в Парижі, Я. Грабовський зазначив, що поведінка наукового польського бомонду, представники якого виступили з криками обурення під час оприлюднення фактів участі поляків в Голокості, була для французьких учених шоком. Вони зазначили, що побачили обличчя 1930-х рр., обличчя ненависного націоналізму, – сказав проф. Я. Грабовський. На його думку, провал наукової конференції в Парижі на тему Голокосту не матиме суттєвого впливу на імідж Польщі на міжнародній арені, оскільки «за нами, поляками, давно сформована репутація темного міста, особливо після внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті», – зазначив проф. Я. Грабовський. На його думку, якщо в Польщі відбуватимуться подальші акти насильства проти дослідників Голокосту, відповідальність ляже на плечі та совість людей, які викликають цю ненависть [4].

Подібний скандал розгорнувся також навколо книги «Наступна ніч», яку протягом багатьох років готували дев'ять дослідників, що на багаточисельних документах довели: поляки під час війни були не лише жертвами, а й свідками та злочинцями. Видання та його автори зазнали нападок з боку TVP та правої преси, а співробітники Інституту (IPN) намагаються дискредитувати дослідження авторів. Система заборони на перевірену інформацію в Польщі торкнулася також і освіти. В інтерв'ю головному редактору «Newsweek» проф. Я. Грабовський згадав доповідь французького науковця, яка проаналізувала основні навчальні програми польських шкіл за останні 6 років. Висновок

невтішний: зі шкільних програм вилучено всі критичні елементи стосовно власного (польського) минулого [5].

Цій та іншим конференціям передували події, пов'язані з публікацією статті в американській журнал «Newsweek»: *Udział Polaków w Holokauście*. «Чи брала участь Польща в Голокості?» – запитує американський «Newsweek» у заголовку статті, присвяченій зміненому закону про Інститут національної пам'яті, який дозволяє ув'язнення за приписування польському народу – **всупереч фактам – відповідальності за злочини, скоєні під час Другої світової війни** [5]. «Варшава стверджує, що закон захищає (...) від незаконних тверджень про те, що поляки брали участь у функціонуванні нацистських таборів смерті, таких як Освенцім», — пише «Newsweek». У статті йдеться, що під час Другої світової війни в Польщі загинуло приблизно 3 млн. євреїв, громадян Польщі та 2,5 млн. етнічних поляків. «Не дивлячись на це, щороку, за словами заступника міністра закордонних справ РП, посольства країни реєструють 1500 випадків, коли в нацистських злочинах звинувачують не Німеччину, а Польщу», – наголошує автор статті. Це стосується як терміну «польські» концтабори, так і звинувачень у співпраці Варшави з Адольфом Гітлером під час Другої світової війни. Критики законопроекту стверджують, що це напад на свободу слова, розроблений владною партією ПіС, «щоб заткнути роти критикам у рамках історичної дискусії», - цитуючи Константі Геберта з «Gazeta Wyborcza», - йдеться про «тримання палиці над головою людей, які хочуть обговорювати Шоа».

У статті також розповідається про те, що багато поляків допомагали євреям під час Другої світової війни, а в ізраїльському Яд Вашем висаджено понад 6 тисяч дерев на згадку про польських Праведників народів світу. Для поляків антифашистський опір їхньої країни під час Другої світової війни є джерелом гордості та національної ідентичності.

Водночас «Newsweek» нагадує нам праці Яна Гросса, який описав убивства євреїв польськими сусідами в Єдвабному, а також публікації Яна Грабовського, який пише, що «більшість євреїв, які переховувалися від нацистів, були зражені, а в деяких випадках і вбиті польськими сусідами [6].

Дві європейські школи Голокосту. На тлі зростання протистояння у самій Польщі з питань Голокосту, в європейському науковому просторі виокремились дві школи, що вивчають і за власними оцінками інтерпретують Голокост. Очолюють їх відомі теоретики минулого і політики сьогодення – Зигмунт Бауман і Тимоті Снайдер.

Схарактеризуємо два підходи до інтерпретації Голокосту, що представляють дослідники. Бауман символізує культуралістичний і соціальний підхід, пошук соціальних умов для пояснення інакшості, модерні та бюрократичні риси Шоа. Головною темою Голокосту (за Бауманом) є нерозумність, поміщена у саме серце раціональної сучасності. Тому це проблема саме цієї спільноти, цієї цивілізації та цієї культури, що породила Голокост [7].

Снайдер, навпаки, відкидає аргумент про антисемітизм і сучасну державу як важливі чинники Голокосту. Автор вказує на наявність сучасних виявів обох ліній інтерпретації в Польщі.

Нова післямова до книги З. Баумана «Modernity and The Holocaust» присвячена складним питанням провини та невинності на індивідуальному та суспільному рівнях. Зигмунт Бауман досліджує поведінку мовчання, яке часто фігурує в дебатах про Голокост, і стверджує, що історичні факти Голокосту говорять нам про приховані явища сучасного життя. Він бачить велику небезпеку в таких явищах, як спокусливість мучеництва або захоплення крайнощами заради безпеки. Нагадує про підступний вплив трагічної пам'яті та ефективно, «наукове» впровадження смертної кари. Бауман пише: «Коли проблема провини злочинців Голокосту була в основному вирішена, залишилося одне велике питання — невинність усіх інших — не в останню чергу невинність нас самих» [8]. Серед умов, які зробили можливим масове знищення євреїв, на думку З. Баумана, найбільш вирішальним фактором була сама сучасність. За його інтерпретацією, іншого варіанту для дій не було, тобто **Голокост став долею, роком, продиктованим велінням часу і оминати цю модель відносин суспільство не спромоглося.**

З. Бауман демонструє, що ми повинні розуміти події Голокосту як глибоко вкорінені в самій природі сучасного суспільства та в категоріях сучасної соціальної думки. Поза тим З. Бауман взагалі пропонував переписати історію людства на основі того, що він називав «ретроспективним відкриттям» центральної ролі відстані у просторі та швидкості комунікацій для структури всіх суспільств [9].

З. Бауман стисло визначив суть Голокосту: «Голокост виник і був усвідомлений у нашому сучасному, раціоналістичному суспільстві на високому рівні розвитку нашої цивілізації, на вершині досягнень людської культури. Отже, це проблема цієї спільноти, цієї цивілізації та цієї культури» [10, р. 13].

У класичній інтерпретації ученого **Голокост** – не лише один із багатьох прикладів жаху війни чи жахів людської природи, кривавих конфліктів та розправи, **це вікно в сучасну цивілізацію**, яке змушує нас мислити. Бауман дає характеристику Глокосту як кризи модерності або сучасності, всебічну критику моделей культури та мислення, відповідальних за насильство та фашизм. Критикуючи колег-попередників, Бауман зазначав, що вони ретельно уникали розгляду надіндивідуальних факторів, які сприяли створенню авторитарної особистості; вони також не запитували себе, чи не можуть такі фактори повторитись, знову викликати авторитарну поведінку в людей. Бауман вказав на раціональну природу Голокосту, що ґрунтується на інструментальному розумі, який був основою західної цивілізації та науки, в етиці покори.

Тімоті Снайдер на противагу Бауману доводить, що саме державні інституції захищали від Голокосту чи принаймні посилювали шанси жертв на виживання, і саме криза держави визначила успіх Голокосту, а тому Шоа був можливий

лише тому, що не було держави та були знищені її установи. Книги Т. Снайдера – не тільки «Чорна земля. Голокост як попередження» (2015), а також «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним» (2010) – здобули особливе визнання в світі, зокрема і в польському суспільстві [11].

У праці «Криваві землі» автор досліджує проблему Голокосту і особливе місце приділяє вивченню важливості України для Європи ХХ ст. Снайдер пише: «Нацисти були далеко не головними винуватцями тих бід та страждань, які випали на долю народів Східної Європи у 1930-40 роках. <...> Сталін був настільки ж нещадний у переслідуванні своїх утопічних цілей, незважаючи на те, що сталінський комунізм міг відрізнятись від нацистської теорії расової переваги. На початку 1930-х років понад п'ять мільйонів, переважно українців, було принесено в жертву більшовицьким планам колективізації; 750 тис. громадян СРСР загинули під час сталінських «чисток» кінця 1930-х. Під час війни <...> багато національних меншин <...> депортували <...> у нелюдських умовах, від чого загинули сотні тисяч» [12].

Автор амбітно поставив собі за мету докорінно змінити парадигму образу Голокосту, його причини і характер. Він зазначав, що інтуїція вводить нас в оману. Ми справедливо пов'язуємо Голокост із нацистською ідеологією, але забуваємо, що **багато вбивць не були нацистами чи навіть німцями**. Ми вказуємо на **концентраційні табори, хоча мало вбитих євреїв входили в їхні ворота**. Ми звинувачуємо державу, хоча вбивство стало можливим лише тоді, коли її інститути були знищені. Ми кидаємо виклик науці, тим самим приймаючи важливий елемент світогляду Гітлера. Зрештою, ми звинувачуємо націю, вдаючись до спрощень, якими користуються самі нацисти» [12].

На переконання Снайдера, яке нині звучить доволі наївно, не націоналізм і антисемітизм спричинили Шоа, а вбивча анархія та екологічна паніка виявилися вирішальними. Отже, учений не все враховував. Він помилково вважав, що найшвидше знищувались ті, хто втратив громадянство, або ті, що не були захищені законом. Хоча особи без громадянства не становили більшості постраждалих. Автор також випустив з поля зору випадки Литви та Румунії, чії уряди були втягнуті в Голокост з найбільшою силою. Снайдер вірив в те, що, незважаючи на антисемітизм, європейські держави захищатимуть своїх громадян. Саме ця теза є не тільки сумнівною, але й позбавлена міцних підстав. Водночас погоджуємось з висновками талановитого вченого, що історія Голокосту не закінчилася. Це вічний прецедент, з якого ми ще не зробили відповідні висновки [13].

В європейських і зокрема польських дослідженнях нами не знайдено також і суспільно-політичних характеристик налаштування різних верств європейських суспільств, зокрема і польського населення до подій тих часів, часів антигуманної політики фашистів. Йдеться про інформацію щодо ставлення поляків до справ, що відбувалися на їхніх очах. Польські науковці пояснюють цей вакуум політикою прорадянської влади Польщі, а також заборонаю

науковцям «дратувати» польське суспільство, яке і так постраждало від окупації. А ті, хто емігрував закордон, переважно в Ізраїль, намагалися не згадувати про жахливі часи Геноциду. Фактично на тематику єврейського Геноциду було накладено табу.

Звернувшись до зазначеної проблематики польські дослідники кілька років тому і одразу наштовхнулися на сильний спротив частини польського населення, яке ще наживо пам'ятало історичні події тих часів. До польського сучасного протистояння повернемося трохи далі.

Звернімося до вітчизняної історіографії. Уперше таке непросте питання щодо мотиваційних засад поведінки польського суспільства щодо євреїв під час німецької окупації Польщі було порушене в розвідках науковців Інституту всесвітньої історії НАН України А.І. Кудряченка і В.В. Солошенко, які приділили прискіпливу увагу політиці загарбників на окупованих територіях і заторкнули досить чутливе питання історичної відповідальності злочинців за гуманітарний геноцид [14].

Зі свого боку також і польська сторона обережно почала порушувати згадані непрості питання, якими переважно переймається **Інститут національної пам'яті Польщі**, оскільки має відповідні джерела: зберігає раніше закриті і секретні архівні матеріали і недоступні фонди. Саме ця відверто могутня інституція, в якій працюють тисячі чиновників і науковців, поступово викриває і публікує документи, що підтверджують далеко не толерантну реакцію поляків на явище Голокосту і неоднозначну позицію суспільства щодо єврейського питання [15].

Не зважаючи на намагання довести толерантність поляків щодо євреїв, як про це пише дослідник Емануель Рінгельблюм: «Беручи до уваги особливі умови в Польщі, ми повинні вважати поведінку тієї частини польської інтелігенції, робітників і селян, які ховають євреїв у своїх домівках, надзвичайно благородною, відповідною традиціям толерантності в історії Польщі» [16], **Інститут національної пам'яті Польщі виявив низку донесень про поляків, що укривали євреїв.** Донесення написані своїми ж сусідами, що керувалися різними мотиваційними засадами, викриваючи нещасних людей. Читаємо в одному з листів: «Оскільки справа Гетто стала актуальною у Варшаві, я вважаю за доцільне повідомити вам, що у фірмі «Елібор» на Вольській 103 переховується товстий єврей [оригінальне написання] на прізвище Дікштейн, який був заступником директора у лодзькій філії «Елібор» і свого часу втік з Лодзі, щоб не потрапити в гетто...». Так починається один із багатьох доносів варшавському гестапо, що зберігаються в архіві Інституту національної пам'яті. Повідомляли практично про всіх: про винахідливіших сусідів, про польських офіцерів, що переховувалися, про підпільників тощо. Євреїв, які переховувалися, створюючи небезпеку не лише для них, але й для поляків, які надали їм притулок. У повоєнних розповідях, спогадах і розмовах ті, хто пережив Голокост, часто наголошували, що інформатори були

небезпечнішими за німецьку поліцію. Від німців чекали найгіршого, а серед сусідів ніколи не було відомо, хто збереже тасмницю, а хто видасть.

Польське суспільство на той час було начебто розділене на дві умовні частини. Перша – ті, хто повідомляв про переслідуваних або іншим чином брав активну участь у переслідуванні. Іншу групу склали ті, хто переховувався, а також надавав усіляку допомогу втікачам. Між ними було чимало осіб, які просто хотіли вижити і зосередили всю свою енергію та зусилля, щоб забезпечити виживання себе та своїх близьких. Якщо якесь питання їх безпосередньо не стосувалося, вони зазвичай залишалися байдужими.

Достеменно невідомо, скільки поляків було інформаторами і тих, хто активно підтримував знищення євреїв. Але тут важливі не цифри, а мотивація і рівень залучення цих людей до згаданої процедури. Таке ставлення до інших, як стверджують польські дослідники, результат антисемітської пропаганди, як передвоєнної, так і під час окупації, яку німці активно підживлювали та використовували. Ув'язнення євреїв у гетто вони пояснювали необхідністю захисту від польського антисемітизму, хоча це не завадило їм розмістити на кордонах цих гетто попереджувальні знаки про загрозу тифу. Саме через німецьке заохочення на початок 1940 р. почалися жорстокі антиєврейські демонстрації, кульмінацією яких став Великодній погром у березні 1940 р.

Емануель Рінгельблюм – історик і хроніст Варшавського гетто, писав про ці події: «Банди антисемітів, переважно молоді, рухалися під керівництвом німця, який забезпечував тил і протезирував акції. Зброя цих банд складалася з палиць, залізних ломів тощо. Гаслами нападників були: «знищити євреїв», «геть євреїв», «хай живе незалежна Польща без євреїв» тощо. Демонстранти розбивали вікна в магазинах, позначених зіркою Давида, ламали залізні жалюзі, відкривали магазини і грабували. Євреїв, яких вони зустрічали по дорозі, били, збивали з ніг і били до втрати свідомості. Пограбування крамниць було фіналом погрому, його важливою метою» [17].

Заклики католицької церкви та підпільних організацій зберігати спокій і не піддаватися на німецькі провокації не завжди знаходили належний відгук. У погромі взяли участь люди з низьких верств суспільства та частина молоді, яка піддалася на різку антисемітську риторику радикальних активістів деяких ультраправих організацій. Масштаб цих подій був справжнім шоком для євреїв Варшави. Хоча багато з них самоорганізувалися, вступили в бій і відбили нападників, глибокий біль і почуття розчарування перед поляками залишилися. Рабин Шимон Губербанд, який працював з Емануелем Рінгельблюмом, гірко прокоментував таке: «Навіть кажуть, що це німецька робота, тому що напади поляків на євреїв фотографують німці. Пізніше вони покажуть світові, що поляки нападають на євреїв. Сумно лише, що є поляки, які дозволяють себе використати і стають іграшкою в їхніх руках, служачи чужим цілям. Ще сумніше, що немає поляків, які б вплинули на цих мерзотників, щоб вони припинили свою брудну роботу» [16].

Повсюдна, агресивна антисемітська пропаганда і, починаючи з осені 1941 р., смертна кара за допомогу та переховування євреїв (за межами окупованої Польщі така ж різка система покарань застосовувалася в окупованих німцями районах СРСР) повинні були зрештою перешкоджати полякам надавати будь-яку допомогу єврейським втікачам із гетто. Були середовища, де ті, хто втік, не могли розраховувати на підтримку, але були й такі, де надання притулку було очевидним (наприклад, Варшавський житловий кооператив, що діяв у Жоліборжі).

Зважаючи на сучасний рівень знань, важко чітко оцінити масштаб явища допомоги. Емануель Рінгельблюм намагався зробити такі підрахунки ще на початку 1943 р. За його припущенням, у столиці було сховано не більше 15000 євреїв, розподілених між 2000–3000 польських родин. Беручи до уваги, що 2000–3000 польських сімей діють з відома і згоди своїх найближчих родичів, можна дійти висновку, що принаймні 10000–15000 польських родин у Варшаві допомагають переховувати євреїв, що дорівнює приблизно кількості у 40000–60000 осіб» [18]. Ми й до сьогодні не знаємо, скільки було таких мовчазних героїв. Безперечно, вони становили еліту, яка добре все розуміла й виявляла свою людяність і польськість. На жаль, після війни їм не приділяли достатньої уваги, і багато їхніх історій тепер потрібно відкривати наново. Деякі з них загинули разом із схованими євреями, а деякі ще довго після війни не хотіли говорити про таке. Боялися переважно своїх сусідів, які, дотримуючись антисемітських стереотипів, вважали, що якщо хтось переховує євреїв, то, ймовірно, на них «заробляє».

Ті євреї, які вижили, переважно виїхали з Польщі. Їм довелося будувати життя наново. Вони довго не розповідали ні про себе, ні про своїх рятівників. Пані Христина Чигер, яку разом із родиною врятував львівський колекціонер Леопольд Соха, так описала початок нового життя: «В Ізраїлі ніхто не говорив про війну. Про Голокост ніхто не говорив. Усе, через що ми пройшли, що б ми не пережили до того, як туди потрапили, залишилося позаду і не підлягало сумніву. Це було ставлення євреїв на батьківщині за власним вибором, і багато в чому воно відповідало ставленню до минулого, яке ми виробили в нашій родині» [19].

Людям, які вижили, знадобилося багато років для загоєння своїх травм, щоб почати відкрито говорити про свій досвід війни. У Польщі минули десятиліття, щоб суспільство почало помічати і цінувати тих, хто рятував євреїв, а також заговорити про польсько-єврейські стосунки. Спільнота досвіду рятувальників і врятованих людей може стати простором, де зустрічаються польський і єврейський історичний досвід і створюють спільний наратив.

Винищення євреїв під час Другої світової війни відбувалося на очах у поляків, які самі зазнавали терору німецьких окупантів. Їхня людяність була піддана випробуванню. Більшість залишалися пасивними щодо Голокосту,

багато хто виявляв негатив до євреїв, деякі виявляли ворожість, а деякі допомагали їм.

Підбиваючи підсумок зазначимо, що час Другої світової війни на окупованих німцями територіях Польської республіки панував терор. Його громадяни – багатонаціональна громада, до складу якої входили поляки, українці, євреї, білоруси та литовці – зазнавали жорстоких репресій, боролися з побутовими труднощами, злиднями та голодом. Існувало багато приписів, які регулювали життя цивільних осіб, і їх недотримання могло призвести до драконівських покарань, навіть до смерті. Серед іншого заборонено: політична та культурна діяльність, забій сільськогосподарських тварин або володіння радіоприймачем. Також суворо заборонялося допомагати військовополоненим, партизанам і євреям. Євреї, засуджені нацистською Німеччиною до винищення, змушені були переховуватися, щоб вижити.

Незважаючи на загрозу покарання, навіть смерті, сотні тисяч поляків вели конспіративну діяльність, а деякі з них також допомагали переслідуваним євреям – самовіддано чи за плату. **Однак позитивне ставлення до допомоги в польському суспільстві було рідкісним явищем і не зустрічало загального схвалення.** Більшість поляків залишалися пасивними щодо Голокосту, зосереджуючись на долі власної родини та боючись репресій. Ця пасивність була також наслідком передвоєнного антисемітизму, вираженого прямо, особливо в колах Римо-Католицької Церкви та націоналістичних колах. Ставлення поляків до Голокосту сягало широкого спектру – від тихого задоволення від звірств проти євреїв, свідками яких вони були, до глибокого співчуття та їх заперечення.

Водночас чимало осіб активно вороже ставилися до євреїв, створюючи для них смертельну небезпеку. Керуючись антисемітськими мотивами чи бажанням наживи, ці люди співпрацювали з німцями та видавали тих, хто переховувався. Відомо багато випадків, коли поляки шантажували євреїв – особливо у великих містах – тобто вимагали гроші в обмін на те, щоб не повідомляти про них.

Участь поляків у переховуванні євреїв набувала різних форм і впливала з різних мотивів. Для деяких це був спосіб заробити гроші – через високий ризик схованки зазвичай надавалися за захмарними цінами. Траплялося, що платіж був відстрочений і ґрунтувався на обіцянці передати різні товари після війни (наприклад, гроші, коштовності, будинки, землю). Бувало й так, що надана «послуга» перетворювалася на безкорисливу допомогу чи нещадну експлуатацію тих, хто переховувався, матеріально, а то й морально чи сексуально. Нерідкор вичерпання фінансових ресурсів євреїв призводило до їхнього вигнання.

Для тих, хто надавав притулок, це було надзвичайно важкою та ризикованою справою. Це був страх перед німцями, але передусім перед власними сусідами. Ті, хто виявляв заборонені дії, мотивовані прибутком, страхом або небажанням, повідомляли про них. Поляки, які самовіддано допомагали євреям, діяли в ще

складніших умовах – обтяжених пошуком і організацією притулку, покривати витрати на проживання та часто також емоційно співчували тим, хто переховується. Це була героїчна справа – виснажлива фізично та морально, що потребувала мужності та наполегливості.

Список використаних джерел та літератури

1. Fritz S.G. *Ostkrieg: Hitler's War of Extermination in the East*. Lexington: University Press of Kentucky, 2011. 640 p.
2. Bearing Witnesses Evermore. *The Economist*. August 27, 2013. URL: <https://www.economist.com/international/2013/08/27/bearing-witness-ever-more>
3. Atviri duomenys. Holokausto aukų atminimas ir jo reikšmė nūdienos visuomenėje. *EFHR*. 2023/01/27. URL: <https://lt.efhr.eu/2023/01/27/holokausto-auku-atminimas-ir-jo-reiksme-nudienos-visuomeneje>
4. Grabowski: Na badających trudne epizody w historii Polski, władze spuściły ze smyczy siły populizmu [VIDEOCAST]. *Nesweek Polska*. 11 lutego 2021. URL: <https://www.newsweek.pl/swiat/udzial-polakow-w-holokauscie-profesor-jan-grabowski-gosciem-podcastu-swiat-pl/11bxy27>
5. Udział Polaków w Holokauście? Professor Jan Grabowski. *Newsweek Polska*. 12 lutego 2021. <https://www.newsweek.pl/polska/prof-grabowski-polska-od-dawna-ma-opinie-ciemnogrodu/nqlnedh>
6. “Newsweek” z USA: Czy Polska brała udział w Holokauście? *RP*. 30.04.2018. URL: <https://www.rp.pl/kraj/art9815231-newsweek-z-usa-czy-polska-brala-udzial-w-holokauscie>
7. Chmielewska K. Dwie szkoły myślenia o Holokauście: Snyder kontra Bauman. *Studia Litteraria et Historica*. 2022. No. 11.
8. Bauman Z. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1989. 280 p.
9. Bauman, Z. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press 1998. 136 p.
10. Bauman Z. *Modernity and Ambivalence*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1991. 285 p.
11. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. К.: Медуза, 2017. 400 с.
12. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. К.: Грані-Т, 2011. 448 с.
13. Кудряченко А.І. Голокост – сучасний європейський дискурс. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* м. Київ, 6–7 квіт. 2022 р.
14. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Подолання об’єднаною Німеччиною нацистського і комуністичного тоталітарного спадку. С. 129-139. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4792/1/Podolannia%20obiednanoi%20Nimechchynoiu%20natsystskoho.pdf>
15. Engelking B. Świadowie Holokaustu – społeczeństwo polskie na terenach okupowanych wobec zagłady Żydów (1939–1945). *Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk*. 2018. URL: <https://ifispan.pl/swiadkowie-holokaustu-spoeczenstwo-polskie-na-terenach-okupowanych-wobec-zaglady-zydow-1939-1945>
16. Archiwum Ringelbluma. Warszawa 2017. T. 32. S. 50.
17. Archiwum Ringelbluma. Warszawa. 2018. T. 29a. S. 34.
18. “Dziewczynka w zielonym sweterku”, Warszawa. 2011. S. 282.
19. Postawy Polaków wobec Żydów podczas Zagłady. *Sprawiedliwi*. URL: <https://sprawiedliwi.org.pl/o-sprawiedliwych/kim-sa-sprawiedliwi/postawy-polakow-wobec-zydow-podczas-zaglady>

References

1. Fritz, S.G. (2011). *Ostkrieg: Hitler's War of Extermination in the East*. Lexington: University Press of Kentucky. [In English].
2. Bearing Witnesses Evermore. (2013, August 27). *The Economist*. [Online]. Available from: <https://www.economist.com/international/2013/08/27/bearing-witness-ever-more> [In English].
3. Atviri duomenys. Holokausto aukų atminimas ir jo reikšmė nūdienos visuomenėje (20023). *EFHR*. [Online]. Available from: <https://lt.efhr.eu/2023/01/27/holokausto-auku-atminimas-ir-jo-reiksme-nudienos-visuomeneje> [In Lithuanian].
4. Grabowski (2021, 11 lutego). Na badających trudne epizody w historii Polski, władze spuściły ze smyczy siły populizmu [VIDEOCAST]. *Nesweek Polska*. [Online]. Available from: <https://www.newsweek.pl/swiat/udzial-polakow-w-holokaucie-profesor-jan-grabowski-gosciem-podcastu-swiat-pl/11bxy27> [In Polish].
5. Udział Polaków w Holokauście? Professor Jan Grabowski. (2021, 12 lutego). *Newsweek Polska*. [Online]. Available from: <https://www.newsweek.pl/polska/prof-grabowski-polska-od-dawna-na-opinie-ciemnogrodu/nqldndh> [In Polish].
6. “Newsweek” z USA: Czy Polska brała udział w Holokauście? (2018). *RP*. [Online]. Available from: URL: <https://www.rp.pl/kraj/art9815231-newsweek-z-usa-czy-polska-brala-udzial-w-holokaucie> [In Polish].
7. Chmielewska, K. (2022). Dwie szkoły myślenia o Holokauście: Snyder kontra Bauman. *Studia Litteraria et Historica*, 11. [In Polish].
8. Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. [In English].
9. Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press. [In English].
10. Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. [In English].
11. Snyder, T. (2017). *Chorna zemlya. Holokost yak istoriya i zasterezhennya*. Kyiv: Meduza. [In Ukrainian].
12. Snyder, T. (2011). *Kryvavi zemli: Yevropa mizh Hitlerom i Stalinym*. Kyiv: Hrani-T. [In Ukrainian].
13. Kudryachenko, A.I. (2022). Holokost – suchasnyy yevropeys'kyy dyskurs. *Ukrayina i svit: teoretychni ta praktychni aspekty diyal'nosti u sferi mizhnarodnykh vidnosyn: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* m. Kyiv, 6–7 kvit. 2022 r. [In Ukrainian].
14. Kudryachenko, A.I., Soloshenko, V.V. Podolannya ob"yednanoyu Nimechchynoyu natsyst-s'koho i komunistychnoho totalitarnoho spadku, pp. 129-139. [Online]. Available from: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4792/1/Podolannia%20obiednanoi%20Nimechchynoi%20natsystskoho.pdf> [In Ukrainian].
15. Engelking, B. (2018). Świadowie Holokaustu – społeczeństwo polskie na terenach okupowanych wobec zagłady Żydów (1939–1945). *Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk*. [Online]. Available from: <https://ifispan.pl/swiadkowie-holokaustu-spoeczenstwo-polskie-na-terenach-okupowanych-wobec-zaglady-zydow-1939-1945> [In Polish].
16. Archiwum Ringelbluma (2017). Warszawa, t. 32, s. 50. [In Polish].
17. Archiwum Ringelbluma (2018). Warszawa, t. 29a, s. 34. [In Polish].
18. “Dziewczynka w zielonym sweterku”, Warszawa. 2011. S. 282. [In Polish].
19. Postawy Polaków wobec Żydów podczas Zagłady. *Sprawiedliwi*. [Online]. Available from: <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/kim-sa-sprawiedliwi/postawy-polakow-wobec-zydow-podczas-zaglady> [In Polish].

Chekalenko L. Memory of the Holocaust (Distinction of Polish Society).

The Holocaust is one of the most tragic page in human history. The memory of this crime is not limited to one nation or region. The Holocaust left a bitter mark on societies around the world. In 2005, the United Nations declared January 27 the International Holocaust Remembrance Day. On this day, various national communities, representatives of states, national and international organizations honor the memory of the victims of the Holocaust. This day is an important warning that should guide our decisions today, in light of the powerful slogan “Never Again”. This slogan is associated with the Holocaust and other genocides.

The European Model of Remembrance under the slogan “Never Again” commemorates everyone who fought against Nazism in the Second World War. The victory is not attributed to any particular nation or state. It is primarily about memory and commemoration, not festive parades, because war is not only about tanks and guns. War is primarily human suffering and sacrifice. The European concept of memory emphasizes the human component of history, not just geopolitics and the military machine. The Day of Remembrance and Reconciliation and the Day of Victory over Nazism in the Second World War do not symbolize the triumph of the victors over the vanquished, but should be a reminder of a terrible catastrophe and an important warning. Our memory is a safeguard against such disasters ever happening again. We know well the price of war, so we cherish peace.

The Holocaust – (השואה, “catastrophe”) is not only a historical phenomenon. In light of the recent tragic events of Russia’s brutal war against Ukraine, the denazification of the Ukrainian people by the Russian authorities in the very center of Europe, the Holocaust is still today, unfortunately, is acute. This tragic past reminds us how terrible fascism is, which does not recognize humanity and cynically rejects the human right to life.

How relevant is the topic of the Holocaust in modern European society, in particular, in Poland? What is the attitude of Polish society to the events of the Holocaust? The author talks about this in this article.

Keywords: *Holocaust, memory, Republic of Poland, stratification of society, relevance.*